

Людмила Герасіна, д.соц.н.,

Вікторія Погрібна, д.соц.н.

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
(м. Харків)*

ПРОБЛЕМА ПОЛІТИЧНОГО КОНСЕНСУ КРІЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ ПОЛІТИЧНОЇ МОРАЛІ

Liudmyla Gerasina, Sc.D in sociology,

Viktoriia Pohribna, Sc.D in sociology

Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv, Ukraine)

A PROBLEM OF POLITICAL CONSENSUS THROUGH PRISM OF MODERN POLITICAL MORAL

The article proves that today when problems of political moral acquire non-formalized maintenance, a consensus strategy which leans on democratic principles of tolerance and respect to other spiritual values and practical positions, allows to consolidate society, prevents the origin of various conflict situations should become the most effective way for realization of political-administrative decisions. The analysis of nature and essence of consensus presented by authors in sociological, legal, political and conflict aspects allowed to ground a conclusion that there is an objective necessity of „democratic dialog” in a political process. „Democratic dialog” is a social mechanism when acceptance of managerial decisions takes place as a result of leading through of decentralizing public discussion, but not hardly through the institute of power. In such political practice which in a socio-political theory is marked as „democracy of discussion”, society especially needs a moral consensus that determines introduction to the policy of the moral measuring.

Key words: political consensus, political moral, political ethics, tolerance

Атакуйте проблему, а не партнерів, ставтеся до переговорів не як до змагання, а як до процесу пошуку спільного рішення, намагайтеся переконати опонентів у справедливості й обґрунтованості ваших позицій замість того, щоб просто зламати їхню волю.

Р. Фішер, С. Браун

Відомо, що функціонування сучасної держави неможливе без чітко встановлених, раціонально обґрунтованих правил, професіоналізації політики та механізму соціального управління. При цьому будь-який політик упродовж життя стикається з проблемами поєднання морально-етичних і результативних засад своєї діяльності. Крім того, варто згадати той незаперечний факт, що будь-яка суспільно-політична система не може довгий час існувати, по-перше, без легітимації, а по-друге, без хоча б зовнішніх атрибутів реалізації елементарних норм справедливості. Не випадково ж найбільш жорстокі, тиранічні режими без упину декларують свою прихильність до справедливості та інших етичних цінностей, які насправді вони послідовно знищують.

Сьогодні проблеми політичної моралі набувають все більше неформалізованого змісту. Ускладнення міжнародних відносин суттєво підвищує значущість соціальних наслідків дій політиків. Політик у владі й політик в опозиції, політик-переможець та переможений політик, професійний політик та людина, яка випадково потрапила на „політичний олімп” по-різному використовують принципи політичної моралі. Тому політична етика має містити ціннісно-нормативне орієнтування політичної діяльності, вияв її сенсу та нормативних засад, процедуру досягнення консенсусу та балансу інтересів політичних акторів, моральний вибір у політиці, за умов чого формуються конкретні рекомендації щодо поведінки політика за різних обставин: етика боротьби, етика успіху, етика поразки, етика очікування, етика опозиції, етика компромісу тощо.

Прикладну політичну етику найчастіше розуміють як нормативні вимоги громадян до наділених владою професійних політиків, чиновників і всіх тих, хто виявився залученим до цієї сфери. Але ми вважаємо, що основною сутнісною характеристикою означеного поняття є не конкретні вимоги до політиків, а здатність громадян висувати такі вимоги та реалізувати їх. Отже, *політична етика* – це нормативні орієнтири, що реалізуються у колективних діях при вирішенні політичних питань. Її носіями є громадяни (підкреслюємо, саме громадяни, а не політики), а простором – сфера публічності.

На відміну від політичної етики, *політична мораль* – це нормативне мислення індивідів як приватних осіб, що виносять судження про політику, не залишаючи приватної сфери. Якщо загальнолюдська мораль в теоретичних інтерпретаціях – це різноманіття нормативних моделей соціальної поведінки, то політична мораль характеризує множинність життєвих позицій тих сил, які дають оцінку політичним явищам.

Такий підхід обумовлений розумінням політики як організуючої сили щодо розв'язання та стримування тих конфліктів, які не можуть бути стриманими чи розв'язаними іншими засобами, крім політичної сили. Власне наявність і неодмінність такої сили і актуалізує моральний аспект політичної діяльності. Втім, сам по собі „моральний аспект політичної діяльності” є досить розпливчастим з точки зору його наукового аналізу.

Моральні установки будь-яких соціальних акторів, в т.ч. і політичних, визначають готовність і бажання вирішувати відповідні задачі, формують почуття відповідальності за їхнє виконання з найбільш результативним ефектом. У той же час люди, які роблять щось, чого не вміють інші, відразу ж опиняються перед необхідністю виконувати певні обов'язки стосовно тих, хто користується їхніми послугами. Цей найбільш розповсюджений аргумент у поясненні необхідності професійної етики (в нашому випадку – політичної) приводиться в роботі тюменських соціологів В.І.Бакштановського і Ю.В.Согомонова «Професійна етика: соціологічні ракурси»¹. Дана аргументація є цілком логічною: саме так виникають моральна відповідальність фахівців, їхній моральний борг. Більше того, така логіка доповнюється авторами апеляцією до соціальної відповідальності професії, професійного покликання і служіння, саморегуляції професії, до необхідності виправдання й обмеження влади професіоналів над іншими людьми тощо.

Можна погодитися з висновком зазначених авторів про те, що в науці сьогодні остаточно ще не склалося єдності думок щодо питання принципової необхідності існування феномену професійної етики в принципі. Так, ними приводиться точка зору, згідно якої приєднання до основних понять етики (обов'язок, совість, гідність, честь, відповідальність і т.і.) визначення „професійні” (отже, і політичні) не додає ніякої нової інформації до тієї, що була відома до цього. А говорити про „добро” і „зло” із приставкою „професійне” – взагалі нонсенс. Розвиваючи свою тезу, вони вибудовують відповідну аргументацію: якщо погодитися з ідеєю існування професійної етики, паралельної або навіть етики, яка дублює загальновідому мораль, то почнуть розхитуватися бар'єри, що перешкоджають розмиванню настроїв і установок релятивізму. Це може призвести до хаосу у світі цінностей, нерозбірливості у виборі засобів досягнення індивідуальних цілей, тобто біморалізму².

Відмовити у певній логіці цій позиції досить складно, особливо якщо звернутися до прикладу такого біморалізму, який можна знайти в монографії «Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ. Соціологічний та історико-правовий аналіз». У ній наводяться результати опитування 2000 респондентів з п'яти регіонів України, згідно з якими більше 38% опитаних громадян вважають, що насильство в міліції при розкритті злочинів дуже поширено, і ще 35%, що воно скоріше поширено. У той же час серед працівників міліції практично ніхто не вважає таке насильство розповсюдженим явищем (0%)³. Також показовою в цьому сенсі є оцінка морального збитку потерпілих внаслідок застосування міліцією незаконного насильства. Експерти не з числа правоохоронців упевнені, що в 67% випадків потерпілим був нанесений значний моральний збиток, а міліціонери – що тільки в 20%, і, навпаки, у 13% випадків міліціонери вважають, що моральний

1 Бакштановский, В.И., Согомонов, Ю.В. (2005). Профессиональная этика: социологические ракурсы. *СОЦИС*, 5, 3-13.

2 Бакштановский, В.И., Согомонов, Ю.В. (2005). Профессиональная этика: социологические ракурсы. *СОЦИС*, 5, 6-7

3 Соболев, В.О., Ярмиш, О.Н. та ін. (2005). *Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ. Соціологічний та історико-правовий аналіз*. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 88.

збиток не був нанесений взагалі, а серед експертів таких тільки 1%¹.

Аналізуючи соціологічні ракурси вивчення професійної етики, тюменські автори посилаються і на іншу позицію, яка обґрунтовує принципову припустимість існування професійних етик. Вона виходить з об'єктивної можливості відходу від загальних моральних норм, що диктуються своєрідністю професії. Підкреслюється, що прихильники цієї позиції стверджують, нібито при цьому мова йде про такі виняткові ситуації, коли кращим способом додержання норми є відхід від неї, тобто «виключення підтверджує правило». Ці ситуації або допускають морально аргументовані відступи від добра, або морально санкціонують використання зла. До того ж, як зазначав Н.Луман, труднощі виникають і з двозначним кодуванням «добре/погано» у ситуації становлення або кризи функціональних соціальних підсистем (економіки, політики, права). Такі труднощі він назвав «парадоксами морального коду»². Отже, виникає цілком логічне питання: чи може взагалі існувати мораль у політиці?

Пошук відповіді на це питання підштовхнув нас до звернення до феноменологічного підходу, в якому мораль розуміється й аналізується за допомогою інтерпретації її проявів. У рамках даного підходу професійна мораль – це система цінностей і уявлень, що певним чином задають рамки індивідуальної поведінки. Основний механізм створення цих рамок полягає у формуванні індивідуального й організаційного репертуару сприйняття й інтерпретації конкретної ситуації. Таким чином, сам репертуар також можна інтерпретувати як прояв моралі. Це означає, що в цій логіці професійна (в т.ч. і політична) мораль може бути визначена як набір значень, змістів, символів, ритуалів, міфів і ідеологічних установок, що поділяються членами відповідної групи і дозволяють інтерпретувати і конструювати ситуацію.

Хоча на таку мораль, безумовно, можна впливати, управління нею у феноменологічній традиції представляється досить проблематичним, оскільки наслідки цього впливу є мало передбачуваними. Крім того, мораль з таких позицій не може бути оцінена як позитивна або негативна, оскільки вона набуває цих рис в контексті вирішення конкретної задачі або ситуації, коли виникає взаємодія різноманітних інтересів окремих індивідів і соціальних груп з відповідними поведінковими кодексами. У процесі формування останніх виникає важлива і складна проблема переведення того, що «повинно бути», у те, що «може бути». Отже, якщо зіштовхується високоморальне «ідеально-належне» із прагматичним «реально-можливим», високоімовірним є виникнення конфліктів, які дуже складно розв'язати.

Тому ми пропонуємо *мораль у політиці* розглядати як свідоме індивідуальне самовизначення і самопримус індивідів до певного нормативного стандарту поведінки, в силу якого, з одного боку, формується можливість розрізняти допустиме та недопустиме в політиці, а з іншого, не виникає абсолютного нігілізму чи абстрактної моралізації щодо конкретних ситуацій або соціально-політичних обставин.

Таке визначення ми вважаємо цілком коректним через те, що конфлікт, як типовий вимір політики, провокується протистоянням та зіткненням приватних інтересів, рівноправних у своїх ціннісних обґрунтуваннях. Розв'язання даної ситуації можливе лише через свідоме приборкання індивідуального егоїзму на користь загальної справи єдності та гармонії соціального буття. При цьому активним важелем політичної моралі виступає імперативність обов'язку.

Мораль, як самостійне мислення з приводу взяття на себе певного обов'язку, є невід'ємною складовою власне політичного мислення, особливо з огляду на притаманність політиці можливості бути „брудною справою”. Саме тому обґрунтування потребують питання, пов'язані з визначенням системи базисних цінностей суспільства, формуванням соціального порядку, який відповідає цим ціннісним уявленням.

Більш прозорою стає ситуація суперечливих відносин моралі та політики при деталізації розуміння самої сутності політики. Так, Бернхард Сутор в своєму аналізі проблем політичної етики виділяє три близьких за значенням поняття, що характеризують політичну сферу – *policy*, *polity* та *politics*. Через перше поняття (*policy*) він характеризує проблеми виправдання цілей та програм; через друге (*polity*) – проблеми виправдання засобів, що представлені інститутами, правилами та законами політичного порядку; третє (*politics*) – проблеми політичної діяльності політиків та

1 Соболев, В.О., Ярмиш, О.Н. та ін. (2005). *Протизаконне насильство в органах внутрішніх справ. Соціологічний та історико-правовий аналіз*. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 100.

2 Луман, Н. (1992). Честность политики и высшая аморальность политики. *Вопросы социологии*, 1, 22-37.

громадян у їх взаємодії¹. В такій деталізації виявляється змістовна варіативність політичної етики, як етики цілей, етики інститутів та етики дій.

В аспекті політичних цілей етичною проблематикою стає ціннісне виправдання інтересів в ситуації їх конкуренції та пошук засобів розв'язання їх конфліктності через ставлення до спільного інтересу як всезагального блага. В такому контексті питання політичної етики обертаються навколо проблеми співвіднесення конкретної політики з її специфічними інтересами та спрямованістю до безпосереднього втілення певних інтересів та об'єднуючими спільноту цілями-цінностями, як-то мир, свобода, справедливість. Останні, будучи лише принципами, які задають ціннісні орієнтири та масштаб політичної діяльності, а не нормують детально дії, існують не як метафізичні абстракції, а як постійні запити у процесуальності політичного розвитку. Цим вимірюється політичний порядок в його відповідності балансу цих цілей-цінностей.

В аспекті інститутів політична етика зорієнтована на питання продуктивної соціальної інтеракції, яка на пряму залежить від ступеню надійності очікувань щодо поведінки діючих осіб. Більше того, чим складніше соціальне ціле, чим більш розгалужені соціальні зв'язки, чим вища анонімність у групових взаємодіях, тим більш надійними мають бути правила дій. Тому, безсумнівно, зростає необхідність обов'язкового регулювання відносин в соціальних об'єднаннях, між ними та у їхніх стосунках із державою.

Причому на відміну від організації як складової соціальної системи, що підкорена певній меті і тим детермінує і обмежує індивідуальність, інститут є нормативною структурою, яка врегульовує відповідні соціальні стосунки. Ці стосунки постійно відтворюються в соціальному бутті і вимагають певної сталості та стабільності як гарантії безпеки індивідів.

Відомо, що інститути є історичними результатами людської інтеракції, в яких втілено загальні сенси. У такий спосіб політичні інститути забезпечують та регулюють співіснування індивідів у великих соціальних групах, встановлюють межі та орієнтацію дій людини та груп. Звідси зрозумілим є те, що моральна якість політики не може обмежуватись таким індивідуально-перфекціоністським виміром, як моральність політичних діячів. Моральна якість політики значною мірою залежить і від її здатності та готовності забезпечувати успішну реалізацію політичної діяльності засобами інституціонального порядку. Маються на увазі соціальні, політичні, правові інституційні умови для гуманної інтеракції між групами та їх представниками, які б забезпечували її незалежно від моральної спроможності чи неспроможності людей.

В аспекті ж політичної діяльності етичні дискусії розгортаються щодо саме моральної спроможності діячів у контексті ситуативної конкретики. В такому ракурсі предметом політичної етики стають моральні якості політично діючої особи та їх роль у нестандартних ситуаціях, які постійно супроводжують політику і позбавлені можливості розв'язання суто інституціональними засобами. При цьому моральні якості мають відповідати характеру саме „політичної справи”: бути тим мінімумом людяності та моральності, який є можливим в певних політичних ситуаціях, котрі обумовлені інституціональними чи груповими інтересами. До таких якостей відносяться політична розумність, політична совість, політична мужність, політична поміркованість тощо.

Отже, політична етика на шляхах свого самовизначення являє сьогодні досить широке проблемне поле. Сам факт її актуалізації засвідчує, що на сьогодні, на жаль, питання, чи має політика спиратися на етичні підґрунтя, не є головним. Виклики реальної соціально-політичної практики є наочними свідченнями такої необхідності. Сучасна соціокультурна ситуація характеризується загостренням геополітичних суперечок та конфліктів, ускладненням міжетнічних та міжнаціональних відносин, активізацією загроз, пов'язаних з тероризмом, екологічною безпекою та багатьма іншими проблемами. Для їх розв'язання та подальшого соціального розвитку продуктивного синтезу інтересів і цінностей політичних акторів вона потребує побудови цивілізаційно-ціннісного простору для сучасної політичної практики.

Людина за усіх часів природно прагнула створити найбільш комфортні умови свого існування в оточуючому соціальному середовищі, а саме – зберігати мир, стабільність і правопорядок, продуктивно взаємодіяти, з найменшими втратами врегульовувати об'єктивні кризи і конфлікти. Це, безумовно, передбачає дію механізмів, які зближають і збалансовують її прагнення та інтереси з потребами та інтересами інших осіб. Проблемний і часто кризовий розвиток сучасного світу на початку XXI ст. переконує, що найбільш ефективним шляхом здійснення політико-управлінських

1 Див. Sutor, B. (1997). *Kleine Politische Ethik*. Bonn: Bundeszentrale für politische Bildung.

рішень мала б стати *консенсуальна стратегія*, яка спирається на демократичні принципи толерантності й поваги до інших духовних цінностей та практичних позицій, дозволяє консолідувати суспільство, попереджати виникнення різноманітних конфліктних ситуацій. Саме тому, як свідчить сучасна медіація, консенсуальні практики найбільш ефективні у полі соціальних, політичних і правових колізій, вони здатні не тільки розширяти прогнозування потенційних конфліктів, а й сприяти їх згортанню на ранніх стадіях.

У науці категорія „консенсуалізм” (від *лат. consensus* – згода, узгодження, єдність, однаковість, домовленість, співучасть, гармонія, стрункість) визначає певну форму духовної організації особистості чи суспільства, яка відповідає поведінковій стратегії соціального партнерства. На відміну від цього, поняття „дисенсуалізму” (від *лат. disensus* – суперечка, незгода, невідповідність, розкіл, суперечність, розлад, звада, чвара) – це специфічне ставлення індивідів один до одного, до природи і до себе, така організація суспільства, що демонструє іншу поведінкову стратегію – соціальної конфронтації, розмежування і розколу. Обидва поняття активно використовуються в науково-дослідному обігу¹, відображаючи полярні, антиномічні дії та вчинки, розуміння і судження, стан думок і духовний стан людей.

Нам представляється, що широке концептуальне розуміння консенсусу символізує певний стан суспільної, колективної (корпоративної) або індивідуальної свідомості, за якої індивіди, які входять до різних соціальних груп чи страт, орієнтовані на стратегію соціального партнерства або інші комунікативні стратегії взаємодії. Нормативно-інституційний зміст консенсусу втілює колективну думку тих, хто доклав зусиль з його вироблення; виражає очікуваний технологічний результат спільних інтелектуальних зусиль по узгодженню спірних позицій. Тому, в більш вузькому сенсі, консенсус є погодженим рішенням, прийнятним для сторін-опонентів, в опрацюванні якого раціонально і свідомо брали участь всі учасники проблемної взаємодії.

В сучасному науковому дискурсі природа та сутність консенсусу найбільш ґрунтовно інтерпретується в соціологічному, правовому, політичному і, безперечно, у конфліктологічному аспекті.

Соціологічне трактування консенсусу та обґрунтування його необхідності походить із проблем, породжених соціальною диференціацією сучасних суспільств, коли старі й нові соціальні групи, верстви, класи виборюють свої інтереси у латентному протистоянні чи відкритій боротьбі; зокрема, транзитивні пострадянські суспільства й досі реально характеризуються ворожістю окремих груп соціуму (майнових, статусних, політичних, етнічних, релігійних) одна до одної. Дихотомія між вищими і нижчими стратами соціуму поглиблюється; а боротьба за владу у верхніх прошарках, її ресурси та привілеї певним чином вражає інші верстви суспільства і породжує „епідемію” неминучих конфліктів. Відповідно, неможливо прагнути і проектувати соціальну злагоду, не торкаючись стану соціальної структури суспільства, адже суспільний консенсус стає реальністю лише за умов, коли раніш конфліктуючі групи згодні переглянути свої позиції або скорегувати інтереси заради підтримання соціального миру.

Принцип консенсусу, закладений в основу політико-правових процедур демократичних суспільств, забезпечує дію соціально необхідних функцій:

протидії формуванню (чи збереженню) політичних систем автократії та диктатури, що насаджують деспотію, фанатизм, шовінізм, ксенофобію тощо;

забезпечення гарантій плюралізму щодо позицій різних політичних суб'єктів та відносин між ними (поділ гілок влади, множинність політичних інститутів, багатопартійність, гарантії прав опозиції та етно-релігійних меншин т.і.);

гарантування реальних прав і свобод людини в суспільному житті, але не за рахунок не-свободи інших².

У демократичному соціумі консенсус ґрунтується на пріоритеті прав і свобод особистості, визнанні не лише її прагнень та інтересів, але й прав, інтересів та цінностей інших членів суспільства. Консенсуальна думка є поміркованою, серединною і виваженою, з огляду на це – рівень консенсусу свідчить, наскільки та чи інша позиція узгоджена, тобто наближена до загально прийнятої суспільної думки. Визнання соціальної злагоди однією з найважливіших цінностей життя формує толерантне суспільство з особливою свідомістю громадян, в якому поступово зникає

1 Див.: *Словник термінів з правової конфліктології* (2006). Харків: Одіссея; Зайцев, А.К. (2001).

Соціальний конфлікт. Москва: Akademia; та ін.

2 Хэлл, Д. (2001). *Современная политическая теория*. Москва: NOTA BENE, 76-85.

упередженість, непримиренність та агресія, панують гуманістичні консенсуальні відносини.

Цивілізаційна практика історичного розвитку суспільств формує ряд об'єктивних умов, які знижують вірогідність виникнення соціальних конфліктів. Американські конфліктологи Джефрі Рубін, Дін Пруйт і Сунг Хе Кім, проводячи аналіз цих умов, звертаються до феномену *нормативного консенсусу в соціумі*¹.

Суспільствам з низьким рівнем загальної конфліктності, як правило, властива широка нормативна згода щодо цілей і правил поведінки, визначення соціальних ролей, порядку прийняття рішень, системи влади та її статусів. Наприклад, у містечках нової Англії XIX ст. соціально-цементуючу роль відігравали протестантська церква і спільна культурна спадщина. А коли суспільні норми безперечно підтримуються найбільш впливовими верствами громади, то у груп, що не дуже задоволені своїм станом, мало шансів виявити наміри, які б загрожували цим нормам. Більшість людей в них привчаються дотримуватись нормативних приписів і робити максимум можливого за умов обмежень. Але подібний стан речей не є соціальною ідилією – їхні прагнення, таким чином, починають відповідати реальності.

Найбільш стабільні суспільства встановлюють і твердо охороняють норми взаємовідносин у тих галузях, яким більш за все властиві конфлікти – це стосується системи влади, статусів і відносин на виробництві. Так, інтереси підприємців і найманих робітників часто стикаються, утворюючи трудові або адміністративні конфліктні ситуації. Але коли учасники виробничого процесу чітко уявляють свої ролі та функції (працівники виконують свої завдання та створюють собі добру репутацію; підприємці – чітко здійснюють менеджмент, організаційне забезпечення, підтримку порядку, фінансування), то подібна організація цілком виправдовує себе, як консенсуальна модель праці.

Дж. Рубін, Д. Пруйт і С.Х. Кім доводять, що країни з індивідуалістичними культурами (США, Англія, Німеччина, Франція) високо цінують автономію особистості, її незалежність та індивідуальні досягнення; це примушує розвивати і частіше застосовувати методи консенсусу. В той же час, суспільства колективістської культури (азіатські та латиноамериканські) високо цінують міжособистісну гармонію, конформізм, корпоративізм і спільні досягнення. Цим аргументується висновок, що в колективістських суспільствах нормативна згода сильніше, ніж у соціумах індивідуалістської традиції, і, відповідно, соціальні санкції за непадкорення консенсуальним нормам більш суворі.

Зміст *правового розуміння консенсусу* пов'язаний зі способом вироблення і прийняття рішень, норм, актів, який спирається на два принципи: 1) підтримка акту чи норми більшістю тих, хто її сформулював; 2) відсутність принципових заперечень щодо прийняття рішення з боку учасників цього процесу. Консенсуалізм у праві (як і в політиці) не є одноголосністю, він тільки вимагає відсутності прямих заперечень й цілком припускає нейтральну позицію.

Як стратегія розв'язання або попередження правових конфліктів, юридичний консенсус полягає в передбаченому рівні узгодженості позицій, коли під час прийняття певного нормативного акту більшість суб'єктів права (напр., законодавці) підтримають його, а ті, що незгодні, не виступлять проти. В цьому розумінні юридичний консенсус має застосовуватись як принцип і процедура розв'язання не тільки міждержавних конфліктів, а й сприяти врегулюванню внутрішньої соціально-правової та політичної діяльності.

Оскільки конфлікт і консенсус постають двома важливими і взаємопов'язаними рисами будь-якої правової системи, В.М. Кудрявцев логічно стверджує, що юридична політика починається там, де мають місце соціально-правові конфлікти². Отже, юридичний консенсус (разом із приписом і примусом) є однією з важливих технологій правової політики, яка тісно пов'язана з сучасним рівнем праворозуміння і технікою нормотворчості. Консенсус також сприяє формуванню нового юридичного мислення, що відображає тенденції розвитку соціально-правових реалій в законотворчості та правозастосуванні.

Консенсус як юридична процедура – це колегіально погоджене рішення, таке що є протилежним праву вето (право учасника законотворчого процесу заборонити прийняття норми); консенсус, навпаки, сприяє позитивному вирішенню правотворчих питань на основі співробітництва, узгодження позицій, компромісу. Відповідно до цього, чинне законодавство і

1 Див.: Рубін, Дж., Пруйт, Д., Кім, Х.С. (2001). *Соціальний конфлікт: ескаляція, тупик, розрешення*.

Санкт-Петербург: ЕВРОЗНАК, 49 – 59.

2 Кудрявцев, В.Н. (1995). *Юридическая конфликтология*. Москва: РАН, 214–215.

право в цілому можна розглядати як результат досягнення юридичного консенсусу в суспільстві. Завдяки узгодженню інтересів забезпечується підґрунття для верховенства закону в ієрархії правової системи, таким чином налагоджується соціальне співробітництво і солідарність на всіх рівнях структури суспільства.

Питання демократичного втілення юридичного консенсусу набуває нині пріоритетного значення в Україні; його визначальний вплив зростає в аспекті здійснення конституційної, адміністративної та судової реформи, у змісті антикорупційного закону та дій з „очищення” влади. Вбачається, що соціолого-правове сприйняття закону як юридичного „консенсусу інтересів”, відкриває реальний шлях для стабілізації соціальних відносин в Україні. Орієнтирами консенсуального вирішення спірних питань є необхідність суворого дотримання правових норм за умов обмеження чи недопущення застосування примусу.

Однак, затвердження консенсусу провідним методом прийняття правових рішень – не просте завдання, що вимагає значного часу і досвіду, особливо за умов нерозвинутої юридичної техніки, низької парламентської культури та жорстких установок на силові засоби дій в конфлікті. Слід згадати, що конституційні норми демократичної держави – це втілення філософії суспільного договору, ідей загальної рівності та справедливості, які передусім закріплюють базові засади громадського консенсусу і мають забезпечувати соціальні, економічні й політико-правові умови консенсуальної згоди в суспільстві.

Так, одним із чинників збереження суспільної злагоди державознавці вважають забезпечення стабільності конституційного ладу: конституція має бути надійно захищена від політизованих прагнень безпідставно змінювати її норми! Деякі країни правовим чином закріпили ті конституційні норми, що не підлягають перегляду: так, у Конституції Франції 1958 р. – це територіальна цілісність держави і неприпустимість зміни президентської форми правління; за Конституцією ФРН 1949 р. не припускаються зміни, що порушують принципи федералізму, народовладдя, розподілу влад і захисту людської гідності. Консенсусний потенціал чинної Конституції України виявляється, як підкреслював Ю.М. Тодика, у змісті ст. 22, яка наголошує, що конституційні права і свободи людини не можна скасовувати¹, а за умов прийняття нових законів чи внесення змін до законодавства не припустимо звуження їх змісту та обсягу. Кардинально важливе значення у розрізі пост-революційних подій в Україні 2014–2015 рр., на наш погляд, також має положення ст. 157 про те, що Конституцію не можливо змінити, якщо це передбачає скасування чи обмеження прав і свобод громадян, або якщо ці зміни спрямовані на ліквідацію незалежності або порушення територіальної цілісності України. Такі прерогативи конституційних норм, безперечно, виходять з інтересів суспільної інтеграції та консенсуально впливають на збереження політико-правової стабільності.

Політологічна інтерпретація консенсусу передбачає наявність або акцентування певних базисних політичних цінностей і норм, які поділяє більшість соціально-політичних акторів. Стратегія консенсусу – не просто нова система голосування, а принципово новий підхід до вирішення гострих суспільних і державних проблем, універсальний демократичний принцип, що сприяє вільному розвитку всіх форм соціально-політичної активності. Він передусім свідчить про узгодженість процесу прийняття політичних рішень: коли меншість раціонально готова поступитися рішенням більшості, що перемогла у відкритому політичному протистоянні; а владна більшість згодна забезпечити право меншості на протест, критику і опозицію. Таким чином, політичний консенсус перетворює диктат влади на її авторитет.

Безсумнівно, досягнення консенсусу в наш час стає майже єдиним раціональним способом розв’язання найскладніших державно-політичних конфліктів. Найбільш сприятливі умови досягнення узгоджених політичних рішень виникають завдяки поширенню в суспільній свідомості консенсуальних принципів – компромісу, толерантності, громадянськості, поваги до чинних правових норм, що спрямовані на гармонізацію егоїстичних інтересів і потреб окремих статусно-економічних, етнокультурних та релігійних груп. Подібну ж роль зі збалансування різних соціальних інтересів відіграють громадські об’єднання, політико-правові інститути (партії, парламент), суди, коаліції політичних сил, публічна освіта, культурні інституції, церква тощо, які консоліднують плюралістичне суспільство.

Всі сучасні ліберально-демократичні держави, стверджує В.М. Кудрявцев, в аспекті

1 Тодика, Ю.Н. (1999). *Основи конституційного строя України*. Харків: Факт, 264–265.

політичної взаємодії можуть розглядатися як «консенсуальні демократії»; вони характеризуються здебільш лояльною опозицією до правлячої влади та ефективними політико-правовими механізмами вирішення соціальних протиріч, конфлікти ж між гілками влади прагнуть розв'язувати конституційним шляхом¹. Проте, через дію цивілізаційних чинників одні суспільства є більш консенсуальними (чого прагне і Україна), ніж інші. Звідси виникає необхідність оцінки ступеня політичного консенсусу в окремій державі, по-перше, виходячи з природи конфліктів, що виникають усередині даної політичної системи; по-друге, за наявності правил і норм консенсусного врегулювання політичних і державно-правових конфліктів; по-третє, згідно стратегій, методів і тактичних дій, що застосовуються для розв'язання конфліктних ситуацій.

В ході державно-політичних конфліктів, які свідчать про вади і дисфункції влади та вимагають юридичного чи політичного способу вирішення, завдяки консенсуальним практикам закріплюється принцип правової й політичної відповідальності, змінюється тональність і зміст взаємовідносин суб'єктів конфлікту, як наслідок, відбувається перетворення політико-правової системи на концептуально нових засадах. Політологія та конфліктологія опрацьовують консенсуальні методи і технології, які використовують політика і право у відповідності до кризових умов: анти-конфронтаційні програми виведення країни з кризи або колапсу; політичні меморандуми консенсусу влади та опозиції; погоджувальні ради парламенту; узгоджені з суспільними вимогами рішення уряду; громадсько-політичні акції або рухи, що акцентують соціальну згаду („За соборність України”, „Разом” та ін.); внесення ЗМІ до суспільної свідомості загально інтегруючих ідей та цінностей, які проголошуються пріоритетними стосовно групових інтересів тощо.

Консенсуалізм у конфліктологічній парадигмі раціонально виходить з того, що конфліктами слід управляти таким чином, щоб не тільки мінімізувати втрати, але й збільшити загальну користь для сторін-опонентів. Спроба ввести протидію у регульоване, нормативне річчя помітно посилює взаємозалежність суперників, які раніше виборювали протилежні цілі; цьому сприяє перехід до консенсуальних дій та їх інституціоналізація шляхом дотримання узгоджених правил та умов.

Але технологія досягнення консенсусу майже завжди є тривалою і складною, його зміст і процедура вимагає врахування широкого спектру соціально-психологічних, політичних, дипломатичних і юридичних чинників. Як модель завершення конфліктів, консенсус виникає тоді, коли згоду досягнуто внаслідок збігання думок усіх сторін, або коли узгодження відбулося під впливом моральної чи законодавчої волі зовнішньої сторони, з якою мали погодитися конфліктанти. Обираючи одну з альтернатив – „сила права” або „право сили” – медіатор (арбітр) має врахувати, що доцільність тиску на конфліктантів залежить від таких чинників, як ступінь його легітимності, авторитету, довіри та професійна точність оцінок усіх втрат і преференцій. На думку конфліктолога В. Сосніна, консенсуальну стратегію до розв'язання соціальних конфліктів, взагалі доцільно застосовувати лише за таких умов:

– предмет спору складний, але інтереси сторін занадто значущі, щоб прийняти просте рішення;

– за наявністю часу й ресурсів для вироблення альтернатив, які б задовольнили вимоги сторін;

– суперники готові розпочати пошук прихованих, близьких інтересів і потреб;

– сторони зацікавлені у достроковому, а не у тимчасовому вирішенні проблеми.

Серед конкретних методів досягнення консенсусу конфліктуючих сторін найвідомішим є прийняття рішень шляхом консенсуального голосування. Воно передбачає наявність декількох пропозицій з проекту обговорюваного політичного, управлінського рішення або законопроекту і здійснюється через погодження запропонованих варіантів. Якщо ж у ході обговорення було висловлено декілька суперечливих пропозицій, то підбиваючи підсумки слід взяти за основу ту з них, що здобула найбільш високий рівень консенсусу і принципово не суперечить ідеї проекту. Зокрема, цю ефективну методику консенсуального голосування доцільно було б застосувати в процедурі обрання претендентів на деякі представницькі мандати: якщо б виборці мали можливість виставити у бюлетенях свої преференції в рейтингу, то кінцеві результати були б зрозумілі вже у першому турі; тоді з політико-правової практики зникли б повторні голосування чи поняття „виборів, що не відбулися”.

У процесі погоджувальних комунікацій опонентів і посередника рекомендують методи, що

1 Кудрявцев, В.Н. (1995). *Юридическая конфликтология*. Москва: РАН, 210 – 214.

грунтуються на принципі „чесних переговорів”, які виключають можливість застосування нечесних кроків, щоб запобігти перетворенню політичних конфліктів на некеровані, деструктивні процеси. Якщо суб'єкти конфлікту не зорієнтовані на модель перемоги за будь-яку ціну, то доцільно застосувати технологію „кооперативної орієнтації” з вирішення спору на підставі консенсусу, тобто налагодити відповідальну розмову, в ході якої опоненти могли б відкрито висловити думки і наміри, виокремити взаємовиключні позиції та скорегувати власні інтереси в напрямку зближення.

Згідно іншої тактики консенсуальних дій, визначальну роль у примиренні відіграє принцип „дистрибутивної справедливості” – розподіл поступок між опонентами залежно від участі та витрат, хоча його порушення має ризиковані наслідки (психологічний опір, негативні емоційні реакції сторін) та може спричинити ескалацію конфлікту. Щоб запобігти цьому, на стадії згортання протиборства і досягнення бажаної згоди між сторонами передбачається необхідним сформулювати пропозицію т.зв. „найкращої альтернативи”. Нерідко вона є спробою „конвертації” об'єкту конфлікту на рівнозначну матеріальну чи духовну цінність, або пропонується визначена у правовий спосіб версія розподілу/сумісного користування об'єктом. Кінцевим результатом переговорів з цього приводу має бути сформульований посередником пункт угоди, від якого вже ніхто із супротивників не відмовиться.

Проте, консенсуальний метод, крім позитивних якостей, має деякі вади і складнощі втілення, серед них:

– необхідність багаторазових узгоджень позицій, що занадто затягує процес прийняття рішення;

– виникає загроза, що більш суттєве, прийняття неконкретних, розпливчастих і зрештою неякісних рішень;

– юридичний консенсус, зокрема, майже завжди має факультативний характер (тобто процедуру узгодження розглядають як попередню стадію чи як альтернативний варіант прийняття заключного рішення); саме тому законодавство, як правило, не містить принципових вимог щодо вирішення спірних питань виключно консенсуальним методом;

– перспектива розв'язання конфлікту шляхом консенсусу, нажаль, стикається з об'єктивними перешкодами, особливо за відсутності належного рівня правової культури еліти та громадської злагоди.

Отже, між теоретичною думкою та діями соціальних суб'єктів в ситуації дійсного конфлікту може виникати „колізія непорозуміння”, тобто неготовність до сприйняття (або відторгнення) методів вироблення суспільно врівноважуючих рішень з позицій консенсусу, який би задовольнив усі зацікавлені сторони. Але саме консенсус формує нову толерантну свідомість суспільства, коли визнання чужих інтересів стає умовою здійснення власних цілей і прагнень.

Висновок. Не викликає сумніву, що сфера політики є зоною постійної небезпеки виникнення конфліктів. Більше того, саме в політиці конфлікти ініціюються як прояв реальних протиріч соціального життя. Втім в той же час, політика є діяльністю по упорядкованому регулюванню конфліктних ситуацій, а морально-етична складова стає необхідною основою для конструктивного їх розв'язання.

В сучасних умовах політика вимушена звертатися до моралі. Відомо, що державна влада, з одного боку, є наслідком соціальної асиметрії в суспільстві, а з іншого, покликана служити виконанню загальносуспільних завдань, особливо тих, які пов'язані із задоволенням колективних потреб. Саме тому держава повинна виступати в ролі арбітра. Відповідно, основним завданням державної політики має стати пошук шляхів до соціального консенсусу. На ґрунті консенсусу виникає не тільки політичний, але й соціальний контракт у суспільстві, який не виключає боротьби різних соціальних груп, а органічно сполучає цю боротьбу з пошуками соціальної згоди, шляхів і способів гармонізації відносин влади й пересічних громадян.

Якщо із самого початку аналізу взаємин політики й моралі їх продуктивна єдність бачилася в досягненні загального блага, то сучасне ліберально-демократичне суспільство загострює їхні відносини щодо проблеми консенсусу, ефективного балансу в конфлікті інтересів суспільства й індивіда в умовах вільного ринку. Цього вимагають як складні системні умови, так і досягнутий рівень готовності особистості до формування свідомого розуміння масштабів та форм своєї участі в суспільно-політичному процесі.

Отже, в політичному процесі складається об'єктивна необхідність т.зв. „демократичного діалогу” – соціального механізму, коли прийняття управлінських рішень відбувається внаслідок

проведення децентралізованого суспільного обговорення, а не жорстко через інститут влади. В такій політичній практиці, котра в соціально-політичній теорії позначена як „демократія обговорення” (delibtration), суспільству особливо потрібний моральний консенсус, що й визначає введення в політику морального виміру. На думку теоретиків „деліберативної демократії” і сучасної комунікативної етики (Ю Хабермас, Дж Роулз, З Бенхабіб), саме раціональний консенсус щодо базових моральних цінностей може бути універсальним способом розв'язання конфліктних ситуацій і проблем сучасного глобального суспільства.

Однак для здійснення продуктивного діалогу необхідна низка умов. Це, по-перше, *культура толерантності* як здатності до несилового, власне політичного, урегулювання конфліктів через пошук компромісів.

По-друге, це *оптимальна поведінка в конфліктних ситуаціях*, здатність до активного їх вирішення через пошук домовленості в конфлікті інтересів, уміння вибирати кращий на даний конкретний момент варіант в межах загального інтересу (блага) задля забезпечення порядку соціальної життєдіяльності без порушень базових цінностей і основних прав людини.

І, нарешті, – це *культура вести діалог*, вміння розмовляти один з одним, а не тільки повторювати свою думку, здатність не лише стверджувати, але й міркувати, прислухатися до аргументів, бути готовим подивитися на речі по-новому.

Політика інтегрує людські спільноти, саме тому політична етика, будучи важливим елементом політичної культури, створює механізм суспільної довіри. Цей механізм забезпечує стабільне функціонування соціальної системи, перешкоджає виникненню протиріч, здатних зруйнувати її зсередини.

References

1. Bakshatanovskij, V.I., Sogomonov, JU.V. (2005). Professional'naja ehtika: sociologicheskie rakursy. *SOCIS*, 5, 3-13.
2. Khehld, D. (2001). *Sovremennaja politicheskaja teorija*. Moskva: NOTA BENE.
3. Kudrjavcev, V.N. (1995). *Juridicheskaja konfliktologija*. Moskva: RAN.
4. Luman, N. (1992). Chestnost' politiki i vysshaja amoral'nost' politiki. *Voprosy sociologii*, 1, 22-37.
5. Rubin, Dzh., Prujt, D., Kim, KH.S. (2001). *Social'nyj konflikt: ehskalacija, tupik, razreshenie*. Sankt-Peterburg: EVROZNAK.
6. *Slovník terminiv z pravovoi konfliktologii* (2006). Kharkiv: Odissej.
7. Sobolev, V.O., Jarmish, O.N. ta in. (2005). *Protizakonno nasil'stvo v organakh vnutrishnikh sprav. Sociologichnij ta istoriko-pravovij analiz*. Kharkiv: Vid-vo Nac. un-tu vnutr. sprav.
8. Sutor, B. (1997). *Kleine Politische Ethik*. Bonn: Bundeszentrale fur politische Bildung.
9. Todyka, JU.N. (1999). *Osnovy konstitucionnogo stroja Ukrainy*. Khar'kov: Fakt, 264–265.
10. Zajcev, A.K. (2001). *Social'nyj konflikt*. Moskva: Akademia.